

УДК 343.8

<http://doi.org/10.5281/zenodo.1171427>

orcid.org/0000-0002-5899-5421

© Попій А.С., 2017

А.С. Попій

СПЕЦІАЛЬНІ ЗАСАДИ ПРИЗНАЧЕННЯ ПОКАРАННЯ ЯК ПЕРЕДУМОВА ДЛЯ ЙОГО ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЇ

Анотація. У статті досліджується взаємовідношення принципу індивідуалізації покарання та окремої спеціальної засади призначення покарання (за сукупністю злочинів). Встановлено, що спеціальні засади призначення покарання виступають у ролі елемента механізму реалізації принципу індивідуалізації покарання.

Ключові слова : принцип призначення покарання, спеціальні засади призначення покарання, індивідуалізація покарання.

Аннотация. В статье исследуется взаимоотношение принципа индивидуализации наказания и отдельного специального начала назначения наказания (по совокупности преступлений). Определены специальные начала назначения наказания, которые выступают в роли элемента механизма реализации принципа индивидуализации наказания.

Ключевые слова: принцип назначения наказания, специальные начала назначения наказания, индивидуализация наказания.

Abstract. The article investigates the relationship between the principle of individualization of punishment and the separate special purpose of punishment (for a set of crimes). It is established that the special principles of the appointment of punishment act as an element of the mechanism of implementation of the principle of individualization of punishment.

Keywords : principle of sentencing, special principles of punishment, individualization of punishment.

Як неодноразово зазначалося науковцями, інститут кримінального покарання є одним із найдієвіших механізмів протидії злочинності. Призначення справедливого та доцільного покарання є найважливішою передумовою для успішного здійснення діяльності такого роду. Згідно з чинним законодавством про кримінальну відповідальність, порядок призначення покарання регулюється розділом XI «Призначення покарання», у якому ключовою нормою є стаття 65, що регулює Загальні засади призначення покарання. Вказані засади є такими правилами, які враховуються та застосовуються судом у невизначеній кількості випадків, тобто вони підлягають обов'язковому врахуванню при призначенні покарання за будь-який злочин і будь-якій особі. Доповненням до Загальних засад призначення покарання дослідники виділяють тубінститут спеціальних засад призначення покарання.

Він являє собою такі правила призначення покарання, що застосовуються у чітко окреслених законом випадках. Вважається, що вказані засади доповнюють, конкретизують загальні засади фактично уточнюючи їх.

При дослідженні спеціальних засад призначення покарання значна кількість учених констатує їх велике значення для індивідуалізації покарання.

Так, А.В. Горностай, зазначає, що вказані засади є передбаченими в кримінальному законі правилами призначення покарання, які є обов'язковими для індивідуалізації покарання [4, с. 153].

О.О. Дудоров, також зазначає, що спеціальні засади призначення покарання покликані забезпечувати індивідуалізацію покарання [5, с. 122].

Фактично дотримання принципу індивідуалізації покарання неможливе без належного застосування спеціальних засад призначення покарання [4, с. 153; 13, с. 244], в тому числі і без дотримання спеціальних засад призначення покарання за сукупністю злочинів, що є предметом нашого дослідження. Метою пропонованої статті є визначення спеціально встановлених правил призначення покарання за сукупністю злочинів як одного з важелів у механізмі реалізації принципу індивідуалізації покарання.

Вирішення вказаного питання видається достатньо актуальним, оскільки багато питань вимагають власного вирішення саме завдяки відсутності обґрунтованої системи принципів кримінального права та взаємозв'язку між її структурними елементами, необґрунтованості її цілісності та єдності, не виконаної остаточної класифікації принципів та її критеріїв, невизначеності понять окремих принципів кримінального права та співвідношення із принципами кримінально-правової політики та ін. [9, с. 4].

Слід зазначити, що питання розгляду правил призначення покарання за сукупністю злочинів у як елементу реалізації принципу індивідуалізації покарання не є достатньо широко розкритим. Хоча окремо як призначення покарання за сукупністю злочинів, так і індивідуалізація покарання, як принцип його призначення, достатньо часто виступали предметом наукового розгляду. Серед вчених, які займалися розглядом означених питань можна виділити: С.А. Велієва, А.В. Горностай, О.О. Дудорова, І.І. Карпеця, Д.А. Шевченка, Ю.В. Шинкарьова.

Розглянемо докладніше принцип індивідуалізації покарання, дотримання якого обумовлює існування спеціальних засад призначення покарання як одного з елементів його реалізації.

Взагалі значення принципу індивідуалізації покарання в сучасних умовах розвитку кримінального права важко переоцінити. Індивідуалізація покарання є одним з основних та базисних принципів кримінального права [15, с.99]. Особливо це стосується саме процесу призначення кримінального покарання. Обґрунтоване призначення справедливого покарання стає ефективним та дієвим засобом боротьби зі злочинністю, і у вирішенні згаданої проблеми значне місце належить принципу індивідуалізації [14, с. 123].

Індивідуалізація покарання – це принцип інституту призначення покарання, відповідно до якого суд, на основі оцінки ряду загальних і спеціальних критеріїв, зазначених у законі, визначає особі, яка вчинила злочин, справедливу міру покарання, спрямовану на досягнення цілей виправлення засудже-

ного і приватної превенції, а також сприяє досягненню інших цілей, поставлених перед покаранням [6, с. 127].

Щодо засад призначення покарання, то в літературних джерелах згадано, що засади покарання визначають основні принципові положення, якими керується суд під час вибору міри покарання в кожному кримінальному провадженні. Вони одержують конкретне вираження залежно від складу вчиненого злочину й особистості винного, якому призначається покарання. Кожне з наведених положень засад має самостійне значення як окремий компонент кримінального покарання, що враховується обов'язково під час його призначення. Однак самостійність цих компонентів не означає їхньої ізольованості один від одного. Тільки в сукупності вони забезпечують індивідуалізацію, законність, справедливість і гуманність покарання [16, с.185].

Яку ж взаємодію, взаємовідношення можна простежити між засадами призначення покарання та принципами?

Взагалі в науковій літературі достатньо полеміки щодо взаємовідношення принципу індивідуалізації покарання із засадами призначення покарання (в тому числі спеціальними). Але в теорії кримінального права, дослідження факторів, що визначають індивідуалізацію покарання, дуже часто здійснюється у самому загальному вигляді. Часто їх розгляд, по суті, зводиться лише до коментування загальних засад призначення покарання [10]. Іноді, здебільшого серед представників радянської школи кримінального права, лунали ідеї щодо тотожності індивідуалізації і засад призначення покарання [8]. Інші вчені, не намагаючись аргументувати тотожність принципу індивідуалізації та засад призначення покарання, говорили лише про їх певну збіжність [3].

При цьому, як влучно зазначав у своєму дисертаційному дослідженні Д.А. Шевченко, на теоретичному рівні необхідно констатувати, що індивідуалізація і призначення покарання не є і не можуть бути тотожними поняттями чи явищами [14, с. 112].

Можна виділити принаймні три принципові розбіжності між принципами призначення покарання та засадами.

Так, засади призначення покарання (загальні та спеціальні) безпосередньо закріплені у чинному КК України (ст. 65 КК, або окремі статті, що характерно для засад спеціальних). Принципи ж призначення покарання відображені, «розлиті» у багатьох нормах КК. Далі окремі засади просто не можна вважати принципами з огляду як на їх текстуальне, так і змістовне вираження [2, с. 57].

І останнє, виходячи із теоретико-правових традицій і надбань сучасної науки кримінального права, вищеозначені категорії доповнюють одна одну, і застосовуються в поєднанні, а ні в якому разі не підмінюють.

Вважається, що принципи призначення покарання – це більш широке поняття, ніж засади, оскільки принципи визначають всю діяльність судів із призначення покарання, а засадами суд керується при призначенні певної міри покарання винній особі за конкретним кримінальним провадженням. Розмежу-

вання принципів і засад призначення покарання слід проводити за декількома підставами: за їх призначенням і метою дії, за їх регламентацією у КК [10].

Фактично індивідуалізація покарання є специфічною формою реалізації кримінально-правових відносин, яка, з одного боку, сприяє виконанню функцій покарання, а з іншого, – має власні функції, реалізація яких впливає на кримінально-правові та кримінально-виконавчі відносини [6, с. 127].

І.І. Карпець, який є фундатором теорії індивідуалізації покарання у радянському кримінальному праві, окреслюючи принцип індивідуалізації покарання, зазначав, що індивідуалізація покарання – це принцип, який полягає в урахуванні характеру і ступеня суспільної небезпечності вчиненого злочину, особи винуватого, обтяжувальних і пом'якшувальних обставин, який дозволяє за допомогою покарання, що поєднує в собі цілі кари і виховання, домогтися в кінцевому рахунку виправлення і перевиховання злочинця, а також попередження вчинення нових злочинів як засудженими, так і іншими особами [7, с. 152].

Визначаючи взаємодію принципу індивідуалізації з засадами призначення покарання, М.І. Бажанов зазначав, що встановлюючи різноманітні засади, законодавець враховує всю різноманітність ситуацій, що можуть виникнути на практиці [1, с. 20]. Він вказував, що індивідуалізація покарання вимагає, щоб відповідальність і призначення покарання були максимально індивідуалізовані та конкретизовані відповідно до конкретних обставин вчиненого злочину з оглядом на особистість винуватого. Чим тяжчим є злочин, чим більшу суспільну небезпечність становить особа, яка цей злочин вчинила, тим більш сувора кримінальна відповідальність настає, тим більш суворим є призначене покарання. І, навпаки, при вчиненні злочинів, що не є тяжкими, коли винувата особа не вимагає суворого покарання, кримінальна відповідальність пом'якшується, призначається менш суворе покарання, а іноді, на підставі цього принципу, особа звільняється від кримінальної відповідальності або покарання [1, с.13].

Слід зазначити, що вказана теза має особливу актуальність при розгляді правил призначення покарання за сукупністю злочинів. Це пов'язано з тим, що неодноразове вчинення злочину однією й тією самою особою значно підвищує її суспільну небезпеку і вимагає особливого підходу у встановленні окремих правил призначення покарання щодо цієї особи. Так, звертаючись до проблем індивідуалізації покарання, А.П. Горох і А.А. Музика зазначають, що «принцип індивідуалізації покарання полягає в урахуванні судом при призначенні покарання конкретних особливостей справи і, головним чином, особи засудженого» [11, с. 173–174].

В.О. Навроцький щодо механізмів реалізації індивідуалізації покарання зазначав, що спосіб індивідуалізації – це сукупність визначених у законі прийомів, з використанням яких у ході правозастосування враховуються особливості конкретного злочину та особи, яка його вчинила. Такими способами є: індивідуалізація покарання в межах санкції статті (частини статті) Особливої частини КК; вибір між застосуванням кримінальної відповідальності і

звільненням від кримінальної відповідальності; вибір між призначенням покарання для реального відбування і звільненням від покарання.

Межі індивідуалізації покарання визначаються з урахуванням обраного способу такої індивідуалізації (відповідно межами, визначеними законом для такого виду відповідальності). Так, при індивідуалізації відповідальності способом індивідуалізації покарання вона здійснюється: шляхом вибору виду покарання з кількох альтернативних покарань, передбачених законом за даний злочин; призначенням або не призначенням додаткових покарань; визначенням конкретного розміру покарання в межах максимуму і мінімуму кожного із видів стосовно визначених покарань; застосуванням можливості призначити покарання більш м'яке, ніж передбачене законом [12, с. 443].

Можна зробити висновок, що індивідуалізація – це принцип інституту призначення покарання, відповідно до якого суд, на основі оцінки ряду загальних критеріїв, зазначених у законі, визначає особі, яка вчинила злочин, справедливу міру покарання, спрямовану на досягнення цілей виправлення засудженого і приватної превенції, а також сприяє досягненню спеціальних цілей, поставлених перед покаранням при визначенні індивідуальних особливостей призначення покарання. Одним із фактично «спеціально» індивідуалізуючих елементів є правила призначення покарання за сукупністю злочинів [6, с. 128].

На підставі проаналізованого зробимо висновок. Установлення спеціальних правил призначення покарання за сукупністю, що фактично виражається у законодавчому закріпленні специфічних прийомів призначення покарання (складання, поглинення), дозволяє стверджувати, що законодавець встановлює підґрунтя для індивідуалізації покарання при подальшому його призначенні. Індивідуалізація під час призначення покарання полягає у виборі його певного виду й розміру. Вона, будучи принципом, що відображає специфічний підхід суду до діяння й особи, що його вчинила, пов'язана з урахуванням дуже багатьох обставин [16, с.87].

В нашому випадку, встановлюючи окремі, спеціальні засади (правила) призначення покарання, суд закладає певний механізм індивідуалізації призначення покарання. Вказані засади призначення покарання (за сукупністю злочинів) застосовуються не в усіх без виключення випадках (на відміну від засад загальних), а тільки у випадках вчинення особою двох або більше злочинів, за жодний з яких особа засуджена не була. При цьому встановлені правила (складання чи поглинання) роблять покарання для цієї особи більш індивідуальним, оскільки враховуються не тільки обставини, характерні для всіх випадків призначення покарання, а й такі, що виникають у зв'язку із фактом неодноразового вчинення злочину, що в свою чергу значно впливає на правову оцінку особи, винної у вчиненні злочину.

Як висновок можна зазначити наступне. Встановлення спеціальних засад призначення покарання (за сукупністю злочинів) повністю відповідає принципу індивідуалізації призначення покарання та є одним із елементів його механізму, сприяє реалізації інших принципів кримінального права як спра-

ведливість та законність тощо. При цьому питання ролі спеціальних засад призначення покарання в процесі його реалізації є недостатньо розробленим і вимагає подальших наукових досліджень у цьому напрямку.

Література

1. Бажанов М.И. Назначение наказания по советскому уголовному праву / М.И. Бажанов. – К.: Вища школа, 1980. – С. 20;
2. Благоев Е.В. Назначение наказания. Теория и практика. – Ярославль, 2002. – С. 57;
3. Велиев С.А. Индивидуализация уголовного наказания / С.А. Велиев, А.В. Савенков. – М.: Красанд, 2010. – 216 с.;
4. Горностаев А.В. Призначення покарання за замах на злочин // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Юридичні науки. – 2014. – Вип. 4. Том 2. – С. 152–155;
5. Дудоров О.О. Спеціальні засади призначення покарання / О.О. Дудоров // Слово Національної школи суддів України. – 2012. – № 1 (1). – С. 121–135;
6. Искендеров Ф. Дуализм правового визначення ознак індивідуалізації покарання: компаративний аналіз / Ф. Искендеров // Підприємництво, господарство і право. – 2017 – № 7. – С. 126–129;
7. Карпец И.И. Индивидуализация наказания в советском уголовном праве / И.И. Карпец. – М.: Госюриздат, 1961. – 152 с.;
8. Козлов А.П. Отягчающие обстоятельства в советском уголовном праве: дисс. на соискан. учен. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / А.П. Козлов. – М., 1977. – С. 14;
9. Конопельский В. О соотношении принципов дифференциации и индивидуализации уголовной ответственности и исполнения наказаний / В. Конопельский // *Legea si viata*. – 2014. – С. 4;
10. Минин Р.В. Проблемы определения принципов назначения наказания / Р.В. Минин, К.Г. Токарева // <http://esa-conference.ru/wp-content/uploads/files/pdf/Tokareva-Kseniya-Gennadevna.pdf>;
11. Музика А.А. Покарання та його застосування за злочини проти здоров'я населення: монографія / О.П. Горох, А.А. Музика. – К., 2012. – 404 с.;
12. Навроцкий В.О. Основы кримінально-правової кваліфікації: навч. посібник / В.О. Навроцкий. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 704 с.;
13. Полтавець В.В. До питання про поняття та види спеціальних засад призначення покарання / В.В. Полтавець // Кримінальний кодекс України 2001 р.: Проблеми застосування і перспективи удосконалення: матеріали між нар. наук.-практ. конф. 7–8 квіт. 2006 р. – Львів: Львів. держ. ун-т внутр. Справ, 2006. – Ч. 1. – С. 243–245;
14. Шевченко Д.А. Принцип індивідуалізації покарання в кримінальному праві України: дис. на здобуття наук. ступ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / Д.А. Шевченко. – 2014. – С. 123;
15. Шинкарьов Ю.В. Основні засади індивідуалізації покарання за Кримінальним Уложением 1903 року / Ю.В. Шинкарьов // Збірник наукових праць Харківськ. нац. пед. ун-ту імені Г.С. Сковороди. Сер. Право. – 2012. – Вип. 18. – С. 98–105;
16. Ющик О.І. Індивідуалізація покарання як кримінально-правовий принцип / О.І. Ющик // Науковий вісник Ужгородського національного університету, Серія Право. – 2014. – Вип. 27. Том 3. – С. 85–88.